

PIHURIK JUDIT

„Útunk, harcaink a keleti vörös pokolban”¹

Bogdán József 1942-es beszámolója harctéri szolgálatáról

Magyarország 1941. június 27-től vett részt a Szovjetunió elleni háborúban. A Horthy-korszak egyik ideológiai alapját jelentő antibolsevizmus megkönnyítette a háborús cél megfogalmazását, az ellenségkép kialakítását: a német támadásban való fegyveres szerepvállalást a kommunizmus elleni keresztshadjáratban való részvételnek tekintették. A sztálini rendszer árnyoldalait bemutató propagandamunkák mellett 1941. végétől kezdtek megjelenni a frontot megjárt haditudósítók, tisztek, honvédek írásai, élménybeszámolói.² 1942–43-ban, de még 1944-ben is adtak ki olyan propagandaanyagokat, melyek egyoldalúan mutatták be a Szovjetuniót és a háborút. Tematikájuk nagyon hasonló: egy részük harcleírás, a magyar és a német katonai erények idealizált bemutatása, más részük a szovjet viszonyok elrettentő szándékú ábrázolása. A cél az volt, hogy a társadalom minél szélesebb rétegeihez eljuttassák a lelkesedés fenntartására hivatott, gondosan megválogatott kiadványokat, hogy a lakosság könnyebben tudjon azonosulni a háborús szerepvállalással. A sugalmazott kép szerint közel a sztálini rendszer összeomlása, mert a szovjet nép várja felszabadítóit, hadserege ellátatlan, rosszul felszerelt, terrorral kényszerítik harcra a katonáikat. Gyakran hivatkoztak arra is, hogy a német támadás csupán megelőzte az Európa ellen készülődő szovjeteket. Egyik érv sem igazolja a háborús részvételt, hiszen tény, hogy Németország indított hadüzenet nélkül háborút a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én, a belső berendezkedés elítélése pedig szintén nem indokolhatja a külső beavatkozást.

---

¹ Az idézeteket az eredeti helyesírással közöljük.

² Ld. Momcsil Bojadzsiev: Mit láttak a haditudósítók Vörös-Oroszországban? Európa és a bolsevizmus III. Bp., 1942. (A továbbiakban: Bojadzsiev) Hat haditudósító a vörös fronton. Bp., 1942. Honvédeink Vörösországról... Szerk.: Marjai Frigyes. Bp., 1942. (A továbbiakban: Marjai) Kostya Sándor: Az ismeretlen ország. Bp., 1944. Rásy Barna: Három év háború 1939–1942. Bp., 1943. Saád Béla: A Dunától a Donig 1942 nyarán. Bp., 1942. A magyar katona a szovjet elleni háborúban. A Magyar Optikai Művek Rt. közművelődési előadássorozatán 1942. évi március hónapjában elhangzott felolvasás. Szerzője ismeretlen. A továbbiakban: A magyar katona. A háborús kiadványokból 1945 után viszonylag kevés maradt meg, a felsoroltak az Országos Széchényi Könyvtár Kortörténeti Különgyűjteményében találhatóak.

Magyarországon nem voltak tisztában a szovjet hadipotenciál értékével sem.³ 1941-ben a gyors német előretörés azt a hitet keltette, hogy közel a győzelem, megsemmisítették a fő erőket, ám 1942 folyamán világossá vált, hogy milyen nehéz helyzetbe került a kivonuló második magyar hadsereg. Itthon azonban továbbra is az egyoldalú kép fenntartására törekedtek, fontos volt, hogy a frontról hazatérők kedvezően mutassák be a kinti helyzetet. Sokan igazodtak ehhez az elváráshoz – adott esetben személyes tapasztalataikkal szemben is. A magyar csapatok felszereltségéről, ellátásáról, a valós tényekről a közvéleményt továbbra sem tájékoztatták, egyes harci cselekmények leírásai, epizódok kaptak csupán helyet a publikált írásokban. Pedig 1942 novemberétől egyre nyilvánvalóbb volt, hogy nem legyőzött ellenféllel állnak szemben a katonák. A második magyar hadsereg valós helyzete, veresége majd veszteségteljes visszavonulása azonban alig kapott publicitást, a propaganda 1943 januárja után is a közelgő győzelmet jósolta.

Fennmaradtak azonban olyan frontnaplók, beszámolók is, amelyek teljesebb kép kialakítását teszik lehetővé arról, hogy milyennek látták a Szovjetuniót a magyar katonák, hogyan vélekedtek a háborúról, saját szerepükről. A tisztikar és a légénység tagjai közül sokan rögzítik az események mellett véleményüket, hangulatváltozásukat, érzéseiket – a frontra indulók lelkesedésétől annak felismeréséig, hogy magukra maradtak egy kilátástalan helyzetben.⁴

---

³ Többnyire alábecsülték a szovjet hadsereg teljesítőképességét. Farago Gábor, a volt moszkvai katonai attasé több információval rendelkezhetett, mert – bár tudott a tisztikar elleni perekéről – véleménye szerint Sztálin a hadseregnek mindent megadott, jó korszerű felszerelést biztosított. Farago Gábor: Szovjetország. Bp., 1942. 70. (A továbbiakban: Farago.)

⁴ A közelmúltban számos napló jelent meg. Ld. pl.: Dr. Bereczky Sándor orvos zászlós: Naplórészletek a Don kanyarból... A doni 2. hadseregben derűs percek is voltak... H. n., 2000. (A továbbiakban: Bereczky) Kecskés Péter Pál: Honvédnapló a keleti frontról. 1942. június 26–október 19. Szeged, 2002. (A továbbiakban: Kecskés) Dr. Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942–1943. Bp. 2002. (A továbbiakban: Somorjai) Jelentős a Hadtörténelmi Levéltár naplógyűjteménye és sok kézirat lehet még magántulajdonban is.

Dr. Bogdán József⁵ makói fogorvos, tartalékos főhadnagy 1942 októberi előadása és annak publikált változata a propaganda céljából készült kiadványok tipikus példája. Dr. Gyenge Miklós újságíró⁶ segítette a szerzőnek abban, hogy hat hónapos harctéri szolgálatának élményeit, tapasztalatait megfogalmazza. Mint a hasonló, a háború idején elhangzott, kiadott beszámolók többsége, ez is egyértelműen negatív képet fest a szovjet rendszerről, a népről, a hadseregről. A visszaemlékezésben a kor ismert fordulatai, képzetei keverednek az átélt valóság felidézésével. Még a biztos győzelem tudatában íródott, és arról tanúskodik, hogy a mindennapi életről, a sztálinizmus embertelenségéről a szerző nagyon sok tapasztalatot szerzett, de véleményalkotását előítéletek befolyásolták.

A Makói Újság 1942. október 6-ai számában adott tudósítást arról, hogy a városban október 3-án első alkalommal tartottak honvéd-napot a belvárosi katolikus körben. Az est műsorszámai közül a legtöbb nézőt Bogdán József „Útunk, harcaink a keleti vörös pokolban” című visszaemlékezése vonzotta.⁷ A tudósító szerint eleven, lebilincselő előadás volt, amely „érdekes és jellemző képet örökített meg az oroszországi viszonyokról”⁸ és a harctérről. Hogy Bogdántól korábban sem volt idegen a hasonló szerepvállalás, arról a Makói Újság 1941. május 3-ai száma tanúskodik,

---

⁵ Dr. Bogdán József (1900–1983) Marosvásárhelyen született, az ottani református kollégiumban tanult. 1918-ban sorozták be, ősszel leszerelt, majd 1919-ben beiratkozott a kolozsvári egyetem orvosi karára. A trianoni döntés után előbb Budapesten azután Szegeden folytatta tanulmányait. Gyakornokként majd tanársegédként részt vett a szegedi Bonctani Intézet kialakításában. Fogorvosi diplomát szerzett, 1926-ban megnősült és Makóra költözött. Itt a Makói Munkás Biztosító Pénztárnál, majd az OTI-nál dolgozott fogorvosként. Tartalékos tiszt volt, 1940 nyarán tíz hétre bevonult, de alakulata nem vett részt Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásában. 1941. április 4-én hívták be újra, a 117. utászszázadba, alakulataival ott volt a Délvidék visszafoglalásánál. A néhány hetes katonai akció után leszerelt, 1942 tavaszán vonult be ismét, októberig volt kint a szovjet fronton. Az 1943–49 közötti időszakra vonatkozóan nincs adat tevékenységéről. A Rákosi-korszakban internálták, Mezőhegyesre került, ahol hamarosan a fegyőrök fogorvosa lett. 1950-től újra Makón praktizált. Mivel fogorvosként arany volt a birtokában, egy feljelentés alapján rövid időre bebörtönözték. Haláláig Makón élt és dolgozott. A szerző fia, ifj. dr. Bogdán József (USA) és második felesége, dr. Bogdán Józsefné (Makó) szíves közlései valamint az általuk rendelkezésünkre bocsátott levelezés és dokumentumok alapján.

⁶ A Makói Újság szerkesztője volt. Ifj. dr. Bogdán József és Dr. Tóth Ferenc szíves közlése alapján.

⁷ A visszaemlékezés megjelent a Makói Újság 1942. október 6-, 8-, 9-, 10- és 11-ei számaiban, valamint közölte az 1943. évi Fájdalmas Szűzanya naptár, melynek alapján különnyomat is készült (16.). Ez utóbbi teljesebb, mint az újságban közölt szövegváltozat, a IV. fejezet hosszabb a 10-ei lapszámban publikálnál. A Szegedi Új Nemzedék c. napilap 1942. október 23-ai híre szerint az előadás Szegeden is elhangzott a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete helyi szervezetének összejövetelén. A rendezvény időpontját nem közölték.

⁸ Makói Újság 1942. október 6. 3.

melyben „Ahol a Vöröskeresztet sem respektálják” címmel jelent meg írása a délvidéki bevonulásról. Szerzőnk neve még 1943-ban is felbukkant a lapban: január 30-án – már a 2. magyar hadsereg tragikus összeomlása után – az ő elbeszélése alapján készült a honvéd haditudósító század híradása egy még 1942. augusztus 11-én lezajlott diadalmas ütközetről.

Bogdán József 1942 áprilisában vonult be, és mint orvos teljesített szolgálatot egy utászzászlóaljnál.⁹ Részt vett az augusztusi és szeptemberi ütközetekben, de a tél beállta és a tragikus összeomlás előtt hazatérhetett.¹⁰ Harctéri érdemeiért Horthy Miklós kormányzó Dicsérő Elismerésben részesítette a hadiszalag egyidejű adományozása mellett.¹¹

Bogdán előadása öt részből áll, a fejezetcímek: Kelet felé, Partizán támad, partizán bánja, Szovjet kultúra, Polubjanka halála, Front áttörés és üldözés a Donig. Az I. rész első sorainak hangulata, retorikája, a felidézett élmények nem egyediek, sok naplóban lehet találkozni hasonló tartalmú bevezetéssel: „Havasos, zimankós áprilisi délután köpenybe burkolózva is fázva, szorongó érzéssel hagytuk el az édes hazs szent határait. Amint robogott vonatunk napról-napra, országhatárról-országhatárra, bár mind előre a nyárba a naptár szerint, mégis egyre hűvösebbre a keleti oroszvalóságba. Amint elhagytuk a lengyel határt, már a modern háború borzalmainak nyomai tárultak szemünk elé. A pusztítás olyan maradványai mindenfelé, hogy azt a mai itthoni képzeletünkkel el sem tudjuk képzelni. A robogó vonat mellett mindenfelé felborult, porrá égett vasúti szerelvények, teljesen tönkrement autók, harckocsik százai heverték tengelyig befagyva a sárba. Valamikor kényelmes, szép, emeletes házak helyén csak téglahalom és üszkös fatörmelék. A romok között rongyokba bugyolált, bujkáló, didergő, a vasút mindkét oldalán lihegve rohanó, kenyérért (klebáért) könyörgő gyerekek százai.”¹² Traumatikus élmény volt a háború valóságával szembe-sülni még az első világháborút megjárt veteránoknak vagy a területvisszacsatolások résztvevőinek is. Kilenc napon át utaztak a kirakodóállomásig, az út mellett végig a

---

⁹ Valószínűleg a szegedi V. hadtest 117. utászzászádához került ismét, amely hadseregközvetlen alakulatként lett része a hadszínterre kivonuló második magyar hadseregnek. Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943) Bp. 2001. 306. (A továbbiakban: Szabó Péter: Don-kanyar)

¹⁰ Családi elbeszélés szerint a tűzvonalból mentette ki egy bajtársát, ezért kapott októberben szabadságot. Mivel ezután már nem vett részt harcokban, valószínűleg leszerelt.

¹¹ A kitüntetésről a Honvédségi Közlöny 1942. november 10-ei, 46. számában (1008.) adott hírt. Ezt a Makói Újság november 14-én (3.) közölte.

¹² Dr. Bogdán József: Utunk, harcaink a keleti vörös pokolban. 2. (A továbbiakban: Bogdán) Az oldal-számok a különlenyomat szövegére utalnak.

német támadás, bombázások nyomait látták. Észrevették, hogy minden vasútállomás óriási nagy. Szerzőnk, másokkal együtt, ebből azt a következtetést vonta le, hogy a szovjetek háborús céllal építették azokat.¹³ A kirakodás után út- és hídjavításra rendelték az utászszázadot, így tapasztalhatták, mi vár az előrenyomuló hadseregre: „A hihetetlenül rossz, tengelyig süllyedő, sáros, havas úton, lovaink a sok vasúti pihenő ellenére alig bírják a kocsikat.”¹⁴ A kirakodás után az alakulatokra több száz kilométeres menet – a többség számára gyalogmenet – várt. Az első lépcsőben, április folyamán kiérkezőknek még a késői tél és az esős, sáros tavasz okozott menetelési, szállítási problémákat, a nyár folyamán pedig a szárazság, a vízhiány jelentett nehézséget, hiszen előfordult, hogy egy, másfél hónapos gyalogmenet után érték el az alakulatok a kijelölt térséget.¹⁵

Az előadás II. részében a partizánok harcmodoráról, egy velük lefolytatott ütközetről emlékezik meg Bogdán József. A második világháború idején a megszállt területeken kibontakozó fegyveres ellenállási mozgalom ismert jelenség. Ahol a terepviszonyok lehetővé tették, nagy méretet öltve komoly károkat tudott okozni a támadó félnek, így volt ez a Szovjetunióban is. Szerzőnk természetes elfogultsággal ítéli meg a helyzetet. Először a „világ legszemetebb, de legelszántabb gyülevész társaságaként”¹⁶ ír a partizánokról, majd a következőképpen: „A visszavonuló orosz hadsereg polgári ruhába öltöztetett, igen jól felszerelt, mindenre elszánt, legmegbízhatóbb embereit visszahagyta a feldúlt falvakban és erdőkben. Ezek igen erős tűzgépekkel (páncéltörő ágyú, aknavető, géppuska, golyószóró, géppisztoly, stb.) felszerelve, töménytelen lőszerrel ellátva – minden kínálkozó alkalmat felhasználtak, hogy felvonuló csapatainkat zavarják és nekünk, amit csak lehet, veszteségeket okozzanak.”¹⁷ Tipikus megállapítás ez, Bogdán írt erről már a délvidéki bevonulás kapcsán is.¹⁸ A

---

¹³ Reviczky Sándor A vörös hadi készütség és a tömeg élete c. irásában (Marjai 171-176) hasonló véleményt fogalmaz meg. A Szovjetunió részéről „hihetetlenül fölényes” technikai felkészültségről, hatalmas előkészületek jeleiről ír, amelyek „nem messze állottak a befejezéstől”. Szerinte a német – és magyar – támadás megelőző jellegű volt, mert csak hatalmas veszteségek, pusztulás árán tudták volna a szovjeteket megállítani. Marjai 172. „Elgondolni is irtózatos, mi lett volna, ha felkészületlenül éri Európát a támadás.” Marjai 173.

¹⁴ Bogdán: 4.

¹⁵ Ld.: Kecskés 34., 42-43.

¹⁶ Bogdán 15.

¹⁷ U. o.

¹⁸ „Orvul támadónak nincs kegyelem. A gyáván megbújó ellenség nem számíthatott a magyar lovagiasságra. ... Ahol elbukik a legális hadsereg, ott kár egy nemzet nevét orgyilkosok által beszennyezni.” Bogdán József: Ahol a Vöröskeresztet sem respektálják. Makói Újság 1941. május 3. 3.

kivonuló magyar hadsereg tagjai közül sokan vélekedtek hasonlóan a megtámadott, magát meg nem adó ellenfélről, ugyanakkor ez a kérdés jelentette a katonák számára az egyik legnagyobb gondot az események értelmezésében. Sokan, így Bogdán József is elhitték, hogy felszabadítóként érkeznek, és úgy is várják őket, ezért nehezen értették meg a partizánokat és a velük együttműködő lakosságot.¹⁹

Másfél hónapig tartó menet után, az utat, hidakat javítva 1942. június 26-án érte el Bogdán József alakulata a frontvonalat. Az út közben tapasztaltakat tartalmazza a visszaemlékezés következő két része. Különösen érdekes a III., a Szovjet kultúra című, mert ebben a lakosság életéről kapunk képet. A szerző megdöbbenését elsősorban az váltotta ki, hogy nem láttak működő templomot, átfestették, átalakították őket, „a gyarlóság és barbarizmus bélyegével”. Hasonló észrevételt sokan tesznek, felháborodva írnak a tönkrement vagy propagandacélokra használt templomokról. Az új épületeknél az egyéni ízlés és a kényelem szempontjait hiányolja Bogdán. Óriási, a „nagy központosító bolsevista elgondolásokat” szolgáló középületek vannak és rideg, primitív, „ősemberi lakások”.²⁰ Az új lakóépületek és berendezésük is uniformizált, dísztelen, komfort nélküli. Nehéz eldönteni, hol válik el a személyes tapasztalat és az előítélet, mert amit a szerző leír, az hiteles, de a hozzáfűzött magyarázat már elfogultságról tanúskodik: az állami tulajdonú lakásban addig lehet maradni, ameddig a „lakáskiutaló bolsevista zsidó népbiztosnak” tetszik. Erről nyilván nem lehetett közvetlen információja a szerzőnek, aki a hazai propaganda által sugallt érvet közvetíti. Az antiszemita retorika másutt is jellemzi írását, de ezzel nem áll egyedül, a bolsevizmus és a zsidóság azonosítása számos más írásban is felbukkan. Az itthoni antiszemita politika összefonódott a háborús propagandával, a sztálini rendszer minden visszasságát a zsidóság bűneként értelmezik sokan, sőt előfordul olyan vélemény is, mely szerint magát a bolsevizmust is a zsidóság találta ki és hozta létre.²¹

Bogdán leírása szerint a falvakban még szörnyűbb állapotokat tapasztaltak, mint a városokban. Itt zömében szalmával fedett faházak voltak, kevés helységgel, az emberek télen az állatokkal laktak együtt. Ezt a helyzetet más források is említik,²²

---

¹⁹ Nagyobb empátiával ír e kérdésről naplójában Somorjai Ferenc: „Kromiban naponta 3–4 partizánt akasztanak. Egy nagy épület legfelső emeletén vannak, alul a kórház, így az oroszok nem bombázzák. Onnan hoznak ki időnként kivégzésre; hozzátartozóik naphosszat állnak a börtön körül, reménytelenül. A foglyokat hozzátartozóik élelmezik, s sohasem tudják, mikor, melyiket viszik kivégezni. ... Borzalmas. Szegény emberek, azok is a körülmények áldozatai.” Somorjai 17.

²⁰ Bogdán 7.

²¹ Ld.: A bolsevizmus a parasztság ellen. Kép a szovjet igazi arcáról. Bp., 1943. 13., 33. Bojadzsiév 39., 43. Faragho 106., 110–111. Galánffy György ezredes: Pillanatfelvétel a szovjetről (Marjai 143–144.) 144.

²² Kecskés 33. Szász János tartalékos őrzető: Rabszolgának jobb a sorsa! (Marjai 132–133.) 132.

igénytelenséggel magyarázva²³ és kifogásolva a piszkot és a bűzt. Meszelést nem láttak, csak a kozákok leszármazottainál, a Donnál, ott is oltatlan méaszt használtak. Az életviszonyok leírása távolságtartó, helyenként ironikus, a külső szemlélő kívülállása érződik benne: „Olyan kenyérral élnek (zab, árpa, rozs és nagynéha búza keverékéből őrölt lisztből készítve) hogy nálunk a disznók is külön kosztot kapnak, még a mostani nehéz korlátozások mellett is.”²⁴ A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy ezt a már egy éve megszállt, vagy a frissen elfoglalt területeken tapasztalták. Magyarországon ekkor még a háború közvetlen hatása nem volt érezhető, így mindenképpen érthető, ha jobb volt az itthoni ellátás. A kenyér kapcsán a szerző a bolsevik propaganda működését is illusztrálja, hallomás alapján megörökítve egy iskolai gyakorlatot: a bekötött szemű gyerekeknek először istenhez kell kenyérért imádkozniuk – és nem teljesül kívánságuk, majd Sztálinhoz – és akkor a tanító eléjük teszi a kenyeret. Ezzel magyarázták a fiatalok fanatikus hitét, és azt, hogyan vált „azzá a lelketlen emberhordává, ami ma, az orosz nép”.²⁵

A kiszolgáltatott falusi parasztsággal kapcsolatban érzékelhető némi együttérzés Bogdán írásában. Megörökíti, hogy jártak olyan helyen, ahol tíz hónapja nem kaptak sót az emberek, mert nem teljesítették a kiszabott „robotot”.²⁶ Találkoztak olyanokkal is, akik az első világháború után Magyarországon voltak hadifogságban. Egyikük, miután tisztázta, hogy „nem germánszik”,²⁷ tört magyarsággal azon kesergett, miért ment vissza, nálunk „a sarki koldusnak is jobb dolga van, mint nálunk a szabad bolsevik honpolgároknak”.²⁸ Megrendítő eseteket tartalmaznak más források is, van, aki kommentálja a tapasztalatokat, keresi az okokat és van, aki egyszerűen az orosz jellemben, véli felfedezni a bajok forrását.²⁹ Bogdán is általános következtetést fo-

---

²³ Koppány Sebestyén *Visszaemlékezéseim...* c. írásában viszont a kemény orosz téllal magyarázza, hogy kicsik az ablakok és egyhelyesek az orosz épületek. *Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény* 3115.

²⁴ Bogdán 8.

²⁵ U. o. Hasonló példát idéz Verebély Gábor Sztálin bácsi segít c. írásában. (Marjai 169.) Gyakran tapasztalható, hogy a szerzők nem tesznek különbséget az egyes népek között: az ukránokról és másokról is oroszként írnak, a szovjetet azonosítva az oroszsal.

²⁶ Bogdán 9.

²⁷ Az *Izvesztyija* 2002. június 20-ai számában megjelent egy családi visszaemlékezésen alapuló cikk, amely egy magyar orvos százados, Ribiczey Sándor példája alapján bizonyítja, hogy háborús körülmények között is voltak, akik megőrizve emberségüket, segítették a megszállt területek lakosságát. Dr. Szalamin Edit szíves közlése alapján. Bereczky Sándor naplójának mellékleteként is szerepel egy levél, mely hasonló esetet idéz. Bereczky 118–119.

²⁸ Bogdán 9.

²⁹ Faragho 107–109. Kecskés 34. Galánffy György ezredes: Pillanatfelvétel szovjetről. Marjai 143–144.

galmaz meg, valószínűleg nem közvetlenül az idézettekkel összefüggésben: „Egyénileg ritkán tudnak valami komolyat alkotni, mindent közösen végeznek. Több mint 800 helységet bejárva sokat érdeklődtem a néplélek fejlődése iránt, végül is arra a következtetésre jutottam, hogy talán nincs meg az orosz népben az az ösztönös, egyéni életre való hajlam, mint a többi európai népekben s ez okozta, hogy ilyen mélyen gyökeret tudott verni benne a kommunizmus. Ehhez járultak aztán az ázsiai távolságok, az úttalan utak, a vasutak igen nehéz megközelíthetősége és legfőképpen a józan vezető orosz középosztály teljes hiánya. Sehol egyetlen pap, alig van tanító, orvos, patika száz kilométeres körzetben is ritkán található.”³⁰ A folytatás ismét tendenciózus, mert utóbbiak szerinte zsidók voltak, akik elmenekültek a visszavonuló hadsereggel. A szovjet-orosz társadalomtörténeti problémákról a szerzőnek láthatólag nem voltak ismeretei, ez esetben is a hazai propaganda kínálta megoldást idézi, nem vizsgálja a jelenség gyökereit, az orosz történelmet. A szovjet rendszerről alkotott negatív véleményét nemcsak a tapasztalatok, hanem az előítéletek is alakították.

Az általános kép helyenként finomodik, vannak emberibb életről árulkodó, esetenként humoros részek is a szövegben. Bogdánnak, már a Don mentén járva, a menyasszonyvásár szokását mesélték el. Ennek lényege, hogy olyan nőt kell választani, aki jól tud dolgozni – nehogy a férj is munkára kényszerüljön. Az asszony dolgozik, neveli a gyerekeket, mindent előteremt. Ezzel szemben: „A férfi már évszázadok óta csak a lovával és ezzel kapcsolatos felszerelésével törődik. Nagyszerűen lovagol, gyönyörűen énekel, és feltűnően sokat tanácskozik.”³¹

A következő, Polubjanka hálája című fejezetben egy jellemző esetet ír le Bogdán. Egy égési sérülést szenvedett kislányt sikerült meggyógyítania, és a falu lakói hálából ott akarták tartani orvosnak, még a családját is kihozatták volna. Érdekes momentum, hogy szabadkozás közben elővett egy otthoni, „hagymás makói képes levelezőlapot” – és a polubjankaiak ennek alapján a következőkkel magyarázták, miért nem marad: „...az az ország, ahol ilyen gyönyörű fényképeket tudnak csinálni és ahol ilyen óriási nagy hagyma terem, hogy a közepén majdnem egy ház is elfér, az igazán egy csodaország lehet.”³² A falu így élelemmel fejezte ki köszönetét: friss tejföllel, tojással, répával. Az epizód azért fontos, mert korábban Bogdán a megszállt területeken meglévő élelmiszerhiányról írt, itt viszont nyilvánvaló, hogy volt tartalék. A szerző az eset kapcsán beszámol a magyar hadsereg ellátásáról is. Kissé szokatlanoknak, de kifogástalannak – „majdnem kitűnőnek” – tartja a németek által bizto-

---

³⁰ Bogdán 10.

³¹ Bogdán 11.

³² U. o. 12.

sított adagolt, tubusos, higiénikus ételmezést,³³ melynek fogásait is részletezi.³⁴ Állítása szerint az egyetlen hiányosság az volt, hogy az ellenséges tűzben esetleg kihűlt a finom főtt étel, mire hozzájutottak, hogy ehessenek. Ezzel az állítással csak az olvasók, illetve a hallgatóság megnyugtatója lehetett Bogdán célja, hiszen számos forrás tanúskodik az utánpótlás, az élelemellátás nehézségeiről. Somorjai Ferenc naplójában a menet közbeni ellátásról a következőket írja: „A kosztunk nem éppen rossz, noha kelt és zöldbabot még frissen sem eszem, nemhogy szárítva. Nagyobb baj az, hogy a disznó szakácsok, hogy ne kelljen nekik adagolni, beleaprítják a húst, és így azt sem tudok külön enni ilyenkor. Ha elfogy a hazai és a kosztpótlás, nem tudom mi lesz. Az adagok pedig olyan kicsik, hogy disznóság. Reggelire feketekávé kenyérral, délben legtöbbször zöldségleves, kb. 5 dkg hús, a főzelékbe aprítva persze, este főzelék vagy feketekávé, 8 dkg marmeládé. Hát ebből élni!”³⁵ Már a tűzvonalban jegyzi fel naplójába Kecskés Péter Pál az alábbiakat: „Igen éhesek vagyunk, második napja nincs étkezés, talán majd ma este lesz, nehezen is várjuk az estét. ... El sem tudja képzelni, hogy mi a háború, aki nem próbálta. Éhesen, szomjasan, fáradtan, piszkosan, álmatlanul de azért egész embert kell számolni.” (augusztus 20)³⁶ „Evéssel nem sok időt kell tölteni, az este van csak, a szakácsok este bírják behozni az ételt, akkor bekerül a kávé és az ebéd-vacsora együtt, meg a kenyér, cigaretta. Persze van úgy is, hogy elmarad, mint tegnap nálunk, de ez csak azért volt, mert a kiosztást végző tisztességes nem elég lelkiismeretes és nem törődött vele, hogy mi kint a jobbszárnyon megkapjuk-e vagy sem. Mikor megkérdezte tőle a mi rajparancsnokunk, hogy miért nem hoztak ennivalót, egyszerűen azt felelte, hogy mit tudja ő, hogy mi hol vagyunk. Hallatlan lelkiismeretlenség kell hozzá, nyolc ember, aki egész nap harcban van, és nem törődnek vele, hogy kap-e enni, vagy nem. – „Muzsik tizedes” – Ugyanaz, aki a 16-ai és 17-ei kenyeret is felvette, és dacára, hogy a századnak tetemes vesztesége volt 16-án, szegény bajtársainknak nem kellett már az étkezés, nekünk mégsem telt

---

³³ Rummy Lajos ezzel szemben az ún. a doni-betegség, az elsárgulás kapcsán írja: „Talán ludas volt ebben a német ellátás is. – Szokatlan volt a magyar gyomornak a pudingpor, a cukorka, a szardínia (a katonák szerint kigyóhús), a mûméz, a szardellapaszta, különféle sajt, gyakran kinyomható tubusban, ízetlen, úgynevezett 'Dauerbrot'; tea, mely utóbbinak katonáink varázserőt tulajdonítottak és 'lankasztó teának' keresztelték el, stb. A pudingport először „Federweis”-ként a bakancsában kísérte meg a katona hasznosítani. Ezen próbált segíteni a magyar vezetés szalonna pótelelmezéssel, mi pedig az elhullott lovak húsnak feldolgozásával.” Rummy Lajos: A magyar királyi 31. honvéd gyalogezred harci tevékenysége a Don mellett. (Az ezred felállításától az 1943 januári visszavonulásig.) Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény 3160. 53. Ugyanő a lakosságot jól táplálták írja le. 48.

³⁴ Bogdán 12–13.

³⁵ Somorjai 20.

kenyér. Hallatlan hogy ez ma a mai háborúban megtörténhetik, de megtörténik sokszor. A szakácsoknál egész sonka, nagy doboz lekvár, sok szalonna, vaj, stb. van, a harcoló legénység pedig sokszor éheznek, mert nem kapja meg rendesen az adagját.” (augusztus 21.)³⁷ 22-én így összegzi a témát: „Istenem, odahaza nem is sejtik, hogy itt milyen pokolban van az ember. Azt gondolják, amit mi is gondoltunk annak idején otthon, hogy nehéz, nehéz, de nem kibírhatatlan. ... Az ebédet, egy hét óta nem volt ebéd, ma kihozták a szakácsok, borsófőzelék volt. Kaptunk két deka zsírt és ugyanennyi lekvárt, de kenyér nincs, és nem bírjuk elfogyasztani.”³⁸ A fentiek után ironikusan hat Bogdán megjegyzése: jó, hogy októberben hazakerülve korlátozásokat tapasztal az ember, legalább nem rontja el a gyomrát a megszokott „egészséges étkezési rendszer”³⁹ után. A szerző ez esetben is átvette a propaganda állításait, bár az ellenkezőjét valószínűleg ő maga is tapasztalhatta.

A visszaemlékezés V. részében a frontra való kiérkezésüket örökítette meg Bogdán József. 1942. június 4-én a szolnoki utászokkal⁴⁰ a 7. német műszaki hadosztályhoz kerültek, és 16 napos erőltetett menetelés után érkeztek Internacionáléba. Fanyagot termeltek ki, melyre híd és dorongút kiépítéséhez volt szükség. Ekkor már rendszeres repülőtémadásoknak voltak kitéve, emiatt jóformán alvás nélkül, állandóan zuhogó esőben dolgoztak. Június 26-án az átvonuló hadoszlop után őket is kiszállították a frontállásokba. Június 28-án hajnaltól kezdődött meg az a nagy német-magyar támadás, melynek következményeként a szovjet csapatokat 300 kilométeres szakaszon visszaszorították a Don bal partjára, és ezután a második magyar hadsereg fokozatosan elfoglalta 200 kilométeres arcvonalát a folyó mentén. Bogdán igen érzékletesen írja le a 11 napig tartó harcokat, melyekbe sok alakulatot 800-1000 kilométeres gyalogmenet után vetettek be. Az elcsigázott katonák hősiességét különösen azért érdemes felidézni, mert a visszaemlékezés csak pihent, teherautón szállított utánpótlást említ.⁴¹ A szerző sok esetben túloz, amikor a magyar hadsereg szerepére, lehetőségeire vonatkozó megállapításokat tesz. Korábban említett délvidéki beszámolójában a „fiatal magyar hadsereg átiütő erejéről”⁴² írt. Lelkesedése később is ha-

---

³⁶ Kecskés 62.

³⁷ U. o. 63.

³⁸ U. o. 64.

³⁹ Bogdán 12.

⁴⁰ A 104. utászszázad, szintén hadseregközvetlen alakulat volt. Szabó Péter: Don-kanyar 306.

⁴¹ Bogdán 16.

⁴² Makói Újság 1941. május 3. 3.

sonló kijelentésekre ragadtatta, és ez a katonák helytállására igaz is, de az ellátási, szervezési nehézségekről Bogdán nem tesz említést. A további eseményekről, az augusztusi és szeptemberi hídfőcsatákról már nem ír szerzőnk, októberben pedig hazatért.

Ekkor még hihette, hogy van remény a győzelemre, nem ingott meg az igazságos háborúba vetett hite. Az 1943. január 30-án, a Makói Újságban megjelent, Bogdán beszámolója alapján készült cikk viszont tragikusan példázza a második magyar hadsereg magárahagyottságát. Az „Utászok az élen” című írás, amely egy 1942. augusztus 11-én lezajlott útközetet örökít meg, így ír a védekező szovjetekről: „politrukoktól hajtott és berugatott vérszomjas horda”.⁴³ Miközben magyar katonák tízezrei estek el, fagytak meg, kerültek fogságba, még mindig a realitásokról tudomást sem véve írják le a magyar-szovjet harcokat. Az újság e számának első oldalán „a Führer főhadiszállásáról” érkezett tudósítás szerint a keleti fronton „a szovjet valamennyi tömegtámadását visszaverték és harcolva végrehajtották tervszerű mozdulataikat” és helytállnak az ellenséges támadásokkal szemben. Arról a szakasról, ahol az 1945. január 13-án körülzárt magyar hadsereg maradéka 25-én letette a fegyvert, 30-án az alábbiakat közlik: „...nagy erőket vetett harcba az ellenség, a támadásokat azonban elszánt elhárító harcokban visszavertük és véres veszteséget okoztunk az ellenségnek.”

Magyarország második világháborús részvételével kapcsolatban a kortársak állásfoglalásai sok mindenben ellentmondanak egymásnak: markánsan elkülönülnek a szovjet rendszer embertelenségét középpontba állító, helyenként hihetetlen éleslátásról, másutt csak előítéletekről árulkodó, többnyire propagandisztikus céllal íródott munkák és a helyzetet több oldalról vizsgáló források. Utóbbiak szerzői nem fogadják el, hogy Magyarország, a magyar honvédek feladata lett volna a sztálini viszonyok felszámolása, egyre kevésbé hitték, hogy a Donnál saját határainkat védenék és sok esetben kritikus véleményt fogalmaztak meg a háborús szerepvállalásról. Ezek az írások a háború idején természetesen nem jelentek meg, csak a hivatalos állásfoglalást visszhangzó munkákat publikálták. Ilyen Bogdán József visszaemlékezése is, amely elsősorban azért fontos forrás, mert a háborús propaganda logikáját mutatja be. Megjelennek benne a tipikus, a kort idéző alap gondolatok: a bolsevizmust a zsidóság bűnének tulajdonítja, valamint azt állítja, hogy a német támadás csupán megelőzte az Európa ellen készülődő szovjetekét. Így a Szovjetunió elleni harcot ő is az antibolsevista keresztshadjáratban való részvételnek tekintette. Kritika nélkül átvette és közvetítette a hivatalos propaganda által sugallt képet, a valós tényekről azonban nem adott hiteles tájékoztatást.

---

⁴³ Makói Újság 1943. január 30. 3.

JUDIT PIHURIK
„Our Way and Struggles in Red Hell in the East”
(The Report of József Bogdán about His Service on the Front in 1942)

Dr. József Bogdán, a dentist from Makó served on the Soviet front as a reservist lieutenant from April till September, 1942. His memoirs written in October, 1942 are the typical example of the publications produced for the purpose of war propaganda, in which well-known terms of the age intermingle with recollections of experiences gained on the front. As in most of the cases with similar publications, this also portrays the Soviet system, the people and the army in a negative light. They were written while victory was still taken for granted, and they show that the author had experienced many aspects of every day life, the inhumanity of Stalinism, but his return prevented him from forming a deep-going, versatile opinion of it. The memoirs are predominantly important source from the viewpoint of the working of war propaganda, they are interwoven with the fundamental ideas of the age: he identifies bolshevism with the sins of Jewry, and maintains that German invasion was only a pre-emptive strike before the Soviet invasion of Europe, he thought that collapse of the Stalinist system was imminent, the Soviet people expected their liberators, the army was ill-supplied, ill-equipped, and the soldiers were forced to fight by terror. The declaration of war is regarded by Bogdán as participation in the antibolshevist crusade, and he does not specify reliable data on the the real situation of the Second Hungarian Army and its shortages of supply.